

Michał Sarnowski

"Язык советской действительности : Семантика позитива в обозначении лиц", Piotr Czerwiński, Tarnopol 2012 : [recenzja]

Acta Polono-Ruthenica 20, 272-276

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

kolorystycznej może stanowić interesujący problem badawczy. Kwestie te w wymienionym rozdziale nie tylko zasygnalizowano, ale też podjęto udaną próbę ich systematycznego omówienia.

Na podkreślenie zasługuje ponadto fakt, że w części bibliograficznej została zamieszczona obszerna literatura przedmiotu (zajmuje ona w pracy około 20 stron). Z satysfakcją trzeba odnotować, że Autor we właściwych fragmentach książki zajął się w sposób wystarczający charakterystyką ich zawartości merytorycznej, omawiając najważniejsze pozycje z punktu widzenia własnych celów i założeń, a także perspektyw wykorzystania tej literatury w dalszych obserwacjach w tej dziedzinie.

Podsumowując – książka koncentruje się na problematyce ważnej i aktualnej z punktu widzenia ogólnopoznawczego (rola kolorów w etnokulturowym systemie języka i w językowym obrazie świata społeczeństwa lingwokulturowego, kolor jako kategoria psychologiczno-moralna posiadająca ekspresyjno-aksjologiczne konotacje itd.), jak też filologicznego (*stricte* lingwistyczna analiza jednostek językowych specyficznego typu, jakimi są nazwy kolorów) i praktycznego (zgrupowanie pokaźnego korpusu tych jednostek obecnych w dwu współczesnych językach słowiańskich – rosyjskim i polskim).

Czesław Lachur
Uniwersytet Opolski

Piotr Czerwiński, *Язык советской действительности: Семантика позитива в обозначении лиц*, Tarnopol 2012, ss. 327.

Firmowana przez Uniwersytet Śląski w Katowicach, a wydrukowana i wydana na Ukrainie monografia *Язык советской действительности: Семантика позитива в обозначении лиц* autorstwa Piotra Czerwińskiego, profesora tej śląskiej uczelni, stanowi dobre opracowanie naukowe interesującego problemu semantycznego, oparta jest na solidnej znajomości problematyki przedmiotu oraz skrupulatnie zebranych i zinterpretowanym materiale językowym, jednocześnie zaś stawia przed sobą ważne cele teoretyczne i może mieć szerokie zastosowanie praktyczne i aplikacyjne.

W polskim rusycystycznym piśmiennictwie naukowym (jak również w rosyjskim) brak jest wnikliwych i całościowych opracowań podobnej problematyki, a sama kategoria „język rzeczywistości radzieckiej” (*язык советской действительности*) jako fenomen językowy związany z polityką społeczną, kulturalną, edukacyjną i szczególnie wychowawczą Związku Radzieckiego (obecny również, niestety, w języku i mentalności Rosjan i w okresie postradzieckim) nie doczekała się należytego opracowania naukowego.

Omawiane studium jest niewątpliwie na naszym gruncie pracą nowatorską i jako taka wymaga szczególnej uwagi w ocenie. Przede wszystkim nie może być zestawiona z publikacjami podobnymi lub tylko paralelnymi – o porównywalnym zakresie, materiale

językowym i zastosowanej metodologii. Nowatorstwo rozprawy Piotra Czerwińskiego dotyczy przede wszystkim sformułowania samego tematu badań (język rzeczywistości radzieckiej) oraz określenia obiektu obserwacji szczegółowych, tzn. nominacji osobowych w wymiarze pozytywnym potraktowanych jako zamknięty i samodzielny (w sensie teoretycznym, nie praktycznym) paradygmat.

Szerszym tłem rozważań, które Czerwiński podejmuje w swojej rozprawie, są relacje między ideologią a językiem, a dokładniej: między ideologią i sposobami posługiwania się językiem. Określony klimat polityczny decyduje o tym, że i sam język, i jego używanie ideologizują się. W takiej sytuacji język stanowi swoistą powłokę ideologii, jak również jej sens i treść. Funkcjonariusze panującej ideologii, przekonani o wielkiej sprawczej sile słowa, stają się „władcami słów”, konstruują pojęcia, a stosowane wyrażenia napędzają „właściwą” treścią. To funkcjonariusze ideologii, narzucając społeczeństwu własną kategoryzację świata, decydują o stosowanych nominacjach, kierują dystrybucją słów nie tylko w sferze publicznej, lecz również kontaktach codziennych, gdyż nominacje tego typu odzwierciedlają aktualną linię ideologiczną partii. *Советский позитив*, który poprzez analizę różnorodnych nominacji przybliżył nam w swojej rozprawie P. Czerwiński, stanowił (a może dalej jeszcze trwa w umysłach ludzi po radzieckich) jeden z najbardziej specyficznych (i trudnych do zrozumienia dla obserwatorów zewnętrznych) fenomenów społeczeństwa radzieckiego, które poddawane było stałej, konsekwentnej obróbce ideologicznej, w wyniku której stworzony został model (wizja) człowieka twórcy i produktu zarazem, swoisty postulowany fantom wmontowany w ramę modalną trybu życzącego (*optativus*).

Punktem wyjścia całego studium Piotra Czerwińskiego jest kulturowa kategoria językowego obrazu (modelu) świata, zaś celem jest paradygmatyczny opis fragmentu radzieckiego obrazu świata. Autor nie definiuje i nie przybliża pojęcia „językowy obraz świata” nie tylko w samym wykładzie, ale nawet w przypisach i odsyłaczach nie przywołuje żadnych prac z tego zakresu – nawet tych podstawowych i fundamentalnych. Ale taka postawa konceptualna nie wpływa negatywnie na wartość i wymowę omawianej pracy. Za bardzo udane i solidnie przeprowadzone uznać należy rozgraniczenie i zdefiniowanie trzech hipostaz współczesnego języka rosyjskiego: (1) język rosyjski okresu radzieckiego (określony, zamknięty już etap historii języka etnicznego), (2) nowomowa (*новояз*; język sowieckiej propagandy i oficjalności) oraz (3) język rzeczywistości radzieckiej (obiekt analiz i opisu w studium). W zasadzie mamy do czynienia nie z wyraźną linią demarkacyjną, lecz raczej z jej aproksymacją, gdyż fakty i zjawiska języka i mowy nie zawsze poddają się jednoznacznym i bezdyskusyjnym interpretacjom. W ujęciu Czerwińskiego „język rzeczywistości radzieckiej” stanowi swoisty kod doświadczenia mentalnego i, zapewne, psychospołecznego.

Prezentując nominacje „pozytywnego oznaczania osób”, a także wnikając i „wgrzyzając się” w ich semantykę (a pośrednio również w ich pragmatykę) Czerwiński posługuje się matrycowym schematem analizy, opierającym się z jednej strony na czterech kardynalnych cechach, jakimi powinien charakteryzować się pełnokrwisty człowiek radziecki. Cechy te, jak wynika z ich oglądu i analizy, mają różny status ontologiczny (immanentne

i nadane poniekąd z zewnątrz, istniejące „same z siebie” lub przejawiają się w kontraście i opozycji) i odmiennie (do pewnego stopnia) charakteryzują swojego nosiciela. Już samo ustalenie listy owych cech, określenie ich statusu, ich opis, a także propozycje zestawów ich językowych (mownych?, tekstowych?) manifestacji stanowi o wartości studium P. Czerwińskiego i jego wkładzie w dorobek „językoznawczej sowietologii”. Cechy te są następujące: (1) *наделенность* (cecha immanentna, przynależna osobie niezależnie od jakichkolwiek czynników), (2) *отмеченность* (cecha naddana, swoiste „wyróżnienie”), (3) *принадлежность/ нужность* (cecha naddana „przynależność”/ „potrzebność”), (4) *причастность/ поставленность* (cecha zewnętrzna „współdział, uczestnictwo”/ „bycie oddelegowanym do czegoś”). Dla każdego z wymienionych parametrów (cech) zbudowana jest osobna matryca semantyczna pokazująca wszelkie zależności, uwarunkowania i szeregi znaczeniowe. Wszystko to sprawia, że prezentacja każdej z wymienionych cech ma charakter wielopoziomowej analizy, która w ramach każdej z cech uwzględnia szereg przypadków szczególnych obficie ilustrowanych materiałem językowym. Z konsekwentnie przeprowadzanym wywodem oraz decyzjami interpretacyjnymi nie sposób dyskutować lub proponować własne rozstrzygnięcia. Decyzje Autora w tym zakresie uważam za uprawnione i przekonujące.

Analizowane leksemy (lub grupy wyrazowe), które w założeniu miałyby realizować (banalną?) funkcję nominacyjną, a w rzeczywistości stały się narzędziem kreacji rzeczywistości radzieckiej w jej wielu możliwych przejawach, mogą być z powodzeniem potraktowane jako swoista kwintesencja sowieckiego dyskursu ideologicznego i dlatego opracowanie i analiza objaśniająca ich „genealogię” oraz odsłaniająca intencje stojące za takimi wyrazami jest niezbędna w badaniach nie tylko dyskursów politycznych i ideologicznych jako takich, lecz przede wszystkim we wszelkich dociekaniach prawdy o naszym byłym sowieckim sąsiedzie i szczególnie w refleksji nad sowiecką mitologią, którą karmione były zastępy budowniczych świetlanej przyszłości. Byli oni pod wpływem ideologii radzieckiej, tzn. poglądów, które odzwierciedlały polityczne interesy partii komunistycznej i dotyczyły sposobów budowania nowej rzeczywistości, opanowywania i jej transformacji realizowanych z pozycji celów, wartości i ideałów.

Lektura studium autorstwa P. Czerwińskiego dla osób, które rzeczywistość radziecką znają tylko z przekazu pisanego lub ustnego, ma niekwestionowaną wartość poznawczą. Dotyczy ona dwóch aspektów, po pierwsze – językoznawczego, gdyż pozwala na racjonalizację wielu zjawisk ruszczyzny tamtych lat, które były interpretowane raczej intuicyjnie (dzięki wielopoziomowości analiz i prezentacji P. Czerwiński umiejętnie pokazuje, czym jest semantyka analizowanych nominacji dla świadomości językowej użytkowników języka rzeczywistości radzieckiej), a po drugie – prezentuje radziecką specyfikę odbioru rzeczywistości, a także wyobrażenia o świecie, nad kształtem i treścią którego władza radziecka chciała mieć niczym nieograniczone i pełne panowanie.

Operacyjnym kwantem myślenia, oprócz tzw. ideologemów eksponujących denotaty doktryny ideologicznej, stają się i takie jednostki języka, które zawierają ideologiczny naddatek semantyczny (konotacje) będący pochodną manipulacji skierowanych na kreację właściwej i tylko pozytywnej rzeczywistości. Radzieckie ideologemy typu *komunizm*,

socjalizm, partia komunistyczna, dyktatura proletariatu, centralizm demokratyczny, opozycja, partia burżuazyjna, praca, a także nominacje realizujące pozytywną charakterystykę osób mogą być potraktowane jako wyrazy-klucze i słowa sztandarowe realizujące funkcję tzw. mirandów, które mogły funkcjonować wyłącznie w kontekstach wysokich (patetycznych). Ideologemy, a także *positiva* zdefiniowane, opisane i zinterpretowane przez P. Czerwińskiego, tworzyły centrum conceptsfery totalitarnego języka okresu radzieckiego.

Niezależnie od moich pozytywnych ocen studium P. Czerwińskiego, dla uzyskania zadowalającego efektu publikacyjnego i po części z recenzenckiego obowiązku, gdyż recenzent również ponosi część odpowiedzialności za jakość publikacji, sprecyzuję kilka uwag, które w moim przekonaniu powinny być przez Autora uwzględnione przed ostatecznym złożeniem rozprawy w wydawnictwie.

Praca jest napisana po rosyjsku. W związku z tym muszę zadać ważne pytanie o adresata tego opracowania. Czy jest nim tylko rusycysta polski, czy studium ma ambicję przebicia się do odbiorcy w Rosji? Jest poniekąd oczywiste, że o języku *X* piszemy w nim samym, realizując tym samym jego funkcję metajęzykową. Szkoda jednak, że krąg odbiorców w Polsce będzie z powodu języka publikacji znacznie ograniczony, gdyż jestem przekonany, że problematyką podejmowaną w studium P. Czerwińskiego interesuje się w Polsce znaczna grupa lingwistów (polonistów i rusycystów śledzących polsko-rosyjskie i rosyjsko-polskie relacje i oddziaływania kulturowe w ogóle lub badających wpływy ruszczyzny sowieckiej na język polski w latach 40. i 50. ubiegłego wieku). Monografia została, co prawda, opatrzona streszczeniem w języku polskim (*Język rzeczywistości radzieckiej: Semantyka pozytywnej charakterystyki człowieka*, s. 325–327), choć nie jestem przekonany, czy (ze względu na brak tam materiału ilustracyjnego) spełni ono właściwie swoją rolę.

Studium Piotra Czerwińskiego ma charakter *stricte* teoretyczny, ale poprzez dołączonego indeks *Единицы, использованные при описании* nabiera ono pewnych wymiarów praktycznych i aplikacyjnych. Lista nie jest tylko prostym zestawieniem opisywanych nominacji, lecz również stwarza pewne możliwości interpretacji i odczytań tych faktów (liczne nominacje pojawiają się w grupach różnych parametrów).

Kończąc niniejsze omówienie, stwierdzam, że mamy do czynienia z rozprawą naukowo dojrzałą, starannie, wnikliwie i szczegółowo udokumentowaną, posiadającą niewątpliwe walory poznawcze i metodologiczne. Analiza i prezentacja materiału zostały przeprowadzone w sposób kompetentny i rzetelny, Autor pisze ze znajomością przedstawianej problematyki. Studium o radzieckim pozytywie w języku rzeczywistości radzieckiej jest pozycją dopracowaną pod względem heurystycznym, zadowalające pod względem warsztatowym, przebijają z niego nie tylko duże zdolności interpretacyjne Autora, lecz także godna pozazdrosczenia pomysłowość badawcza.

Monografię prof. Piotra Czerwińskiego *Язык советской действительности: Семантика позитива в обозначении лиц* oceniam jako szczególnie interesującą i wartościową ze względu na jej empirię, postawienie problemu oraz sposób prowadzenia

rozważań. Jest to ważne i cenne dla rusycystki polskiej (nie tylko polskiej) opracowanie interesującego zagadnienia odnoszącego się do „słusznie minionych czasów”.

Michał Sarnowski
Uniwersytet Wrocławski

Виктория Трофимовна Захарова, *Проза М. Горького Серебряного века*, НГПУ, Нижний Новгород 2008, сс. 82.

Монография Захаровой выделяется в ряду текстов, посвященных прозе М. Горького тем, что она, во-первых, обращается к творчеству не культового, глянцевого писателя советской эпохи, а живого человека, художника, который, между прочим, еще до Октябрьской революции считался самым популярным писателем в России. Стоит отметить, что в Нижнем Новгороде, городе связанном с именем автора *Несвоевременных мыслей*, ежегодно проводится Международная научная конференция – Горьковские чтения. Недаром Л. Трубина констатирует: „Горький стал живущим в современности классиком и для тех, кто почтительно признавал это, и для тех, кто рьяно это отрицал”³.

Виктория Трофимовна Захарова, известный профессор из Нижнего Новгорода, автор многих трудов по истории русской литературы XX века, обратилась к творчеству Горького, которое отличается жанровым многообразием. Горький, как доказывает профессор Захарова, явился не только основоположником советской литературы и продолжателем великих традиций русской классической литературы, он оказал существенное влияние на советскую литературу, вызвав большие споры своим творчеством также в эмиграции. Основные идеи и образы Горького получили развитие в творчестве В. Маяковского, А. Серафимовича, А. Фадеева, М. Шолохова, К. Федина, Н. Островского, А. Макаренко, Ф. Гладкова, С. Айни, М. Ауэзова, А. Упита, В. Ладиса и других советских писателей.

В рецензируемой монографии автор обратился к прозе М. Горького периода Серебряного века на материале ранних художественных опытов писателя вплоть до его автобиографических произведений *Детство* и *В людях*, завершающих дооктябрьский период творчества. В основу книги положены дополнительные и переработанные статьи автора, публиковавшиеся в научных изданиях.

Монография *Проза М. Горького Серебряного века* состоит из введения, трех разделов (каждый из 2–4 подразделов), заключения и библиографии. Во *Введении* дается краткий обзор культурного пространства Серебряного века, автор приходит к выводу, что сегодня актуальной является задача включения в этот круг творчества М. Горького. Захарова справедливо подчеркивает, что: „Возвращение М. Горького

³ См. Л. Трубина, *Русская литература XX века*, Москва 2008, с. 87.